

Az esküdt deákok magyar könyvtára

Közművelődési könyvtár Sárospatakon a reformkorban

Az Esküdt Deákok Magyar Könyvtára a reformkor érdekes és sajátos vidéki vállalkozása volt. A diáktársaságokkal és a pataki iskola történetével kapcsolatban gyakran említették, de eddig részletesebb ismertetésére nem került még sor a szakirodalomban. Ezt szeretnénk most pótolni abban a remény-ségben, hogy közben használható adatokat szolgáltatunk a magyar közműve-lődési könyvtárügy egésze történetéhez is.

Zempléni és pataki előzmények

A 18. század végi és a 19. század eleji nemzeti függetlenségi törekvésekben, egészen a jakobinus mozgalomig, Zemplén megye is tevékenyen részt vett. A megye vezetői, még a főispán Orczy József is, a megye tekintélyesebb család-jainak tagjaival együtt aktívan kapcsolódtak a mozgalomhoz. A kivégzett vezetőik között Szentmarjay Ferenc zempléni volt, de halálra ítélték, majd kegyelemből súlyos várfogsággal sújtották Zemplénből még Kazinczy Ferencet, Szulyovszky Menyhértet és Tantsits Ignácot. A mozgalmat elfojtó, majd az országra telepedő reakció idején, míg a politikai aktivitásra nem volt le-hetőség, itt is a nemzeti nyelv kiművelésének, az irodalom ápolásának, a kultúra és a tudományok fejlesztésének a terén tevékenykedtek. Közigazga-tási téren a nemzeti törekvések irányába esett a megyének az a határozata, hogy 1797-től a vármegyei jegyzőkönyveket kizárólag magyarul vezetik, s a hivatalos levelezést is magyar nyelven intézik. 1815-ben itt is megszervezték a Nemzeti Színház építése javára az adománygyűjtést, s két év múlva a miskolci színház építése segélyezésére is sikeres akciót indítottak. A Nemzeti Múzeum javára az insurrectionalis kasszából küldtek pénzt több alkalommal. 1831-ben alakult meg a megye székhelyén, Sátoraljaújhelyen a „Zempléni Casino”. Rendszabályait a tagok névsorával együtt Patakon nyomtatták.¹ Ez a kaszinó 160 taggal indult, akik néhány mágnás mellett zömmel a középnemességből valók: táblabírák, vármegyei hivatalnokok, szolgabírák, katonatisztek, plé-bánosok, ügyvédek, de akad köztük kereskedő, postamester, tanár, földmérő

¹ *A Zempléni Casino Rendszabásai s tagjainak névsora betűrend szerint 1831.* Nyomat-tatott S. Patakon.

² „A Casino idegenektől ajándékot el nem veszen, s az Egyesület tagjaitól is tsak könyvet, képet, vagy hasonló műveltségi s hasznosan vagy illendően gyönyörködtető tárgyat fogad el. Viszont a Casino szobáiból könyvet, újságot vagy akármit is . . . még tsak költsönzés képen is kivinni . . . nem lesz szabad”. *A Zempléni Casino Rendszabá-sai . . .* 12—13.

patikus, orvos is. Köztük van Kossuth Lajos és Kazinczy Ferenc. Utóbbi a kaszinó egyik jegyzője. Könyvtár létesítését is előirányozták, aminek gyarapítását a tagdíjakból történő vásárlás mellett a tagok könyvadományából szerették volna eszközölni. Úgy tervezték, hogy állományát csak a kaszinó falain belül használják majd.² Előírták még a felügyelőnek az újságok bekötését és a könyvtár állományába való besorolását.³

Sárospatakra a felvilágosodás eszméit és műveit a nyugati egyetemekről vizsztatért diákok és tanárok hozták elsősorban, de a kollégium diákjának, Bessenyeinek eszméi és írásai is eljutottak Patakra, aki volt tanáraival élénk levelezést folytatott.⁴ A diákok is olvasták munkáit. Kazinczy Ferenc még diákkorában Patakon fordította magyarra Bessenyei németül írt, *Die Amerikaner* című elbeszélését. Ez a munkácska Kazinczy Ferenc öccsének és diáktársainak verseivel együtt Kassán jelent meg, amit Bessenyeinek is megküldöttek.⁵ A Kassán tevékenykedő Baróti Szabó Dávid is ismertté vált Patakon, éppen Kazinczyn keresztül, akivel még annak diákkorában személyes és irodalmi kapcsolatba került.⁶ A jakobinus per folyamán és után minden gyanút keltő dokumentumot igyekeztek megsemmisíteni, ezért igen kevés írásos nyoma maradt annak, hogy a kollégium milyen mértékben vett részt a mozgalomban. Arról a hazafias diáktársaságról, amely éppen ezekben az években működött az ifjúság körében, csak József nádornak a királyhoz küldött felterjesztéséből tudunk.⁷ Ebben emleget egy Csokanyi nevű diákot, akiben Trencsényi Waldapfel Imre Csokonait véli, kinek nevét — szerinte — a német fogalmazványban elírták, mondván, hogy „az akkoriban sokkal ismertebb Kazinczy név is előfordul a nádor irataiban Kazinczy alakban”. Szerinte Csokonai — aki akkor valóban Patakon élt — megpróbált „Sárospatakon is olyan irodalmi kört szervezni, amilyennel már Debrecenben is kísérletezett... a Debrecenből éppen Patakra került diák szervezhette leginkább az összekötést a két kollégium tanulóí között.”⁸ Borzsák István szerint viszont „Csokonainak Csohány nevű barátjáról van szó, akiről a költő Puky Istvánhoz írott leveleiben többször megemlékezett.”⁹

³ „A felügyelők jussai s kötelességei... különösen gondot viselnek, hogy az újság levelek el ne hányódjanak, s azokat fertály, vagy fél esztendőnként a Casino könyvtára részére béköttesik”. *A Zempléni Casino Rendszabásai*... 18.

⁴ SZINYEI Gerzson: *Vázlatok és képek a Sárospataki Ev. Ref. Főiskola 18. és 19. századbeli életéről*. — A Sárospataki Ev. Ref. Főiskola értesítője az 1894—95. iskolai évről. Sp. 1895. 20.

⁵ RÁCZ Lajos: *Kazinczy és a Sárospataki Főiskola*. Debrecen, 1931. 8—11.

⁶ RÁCZ Lajos: I. m.

⁷ „NB. 24. sz. alatt vannak a pataki helvét diákifjúság ellen tett feljelentés és vizsgálat aktái. Ezekből kiderül, hogy bár kezdetben Bernáth alispán és Szentesy nyugalmazott hadnagy jelentései rossz képet festettek a dologról, mégis ennek ellenére, mikor a királyi biztos a helyszínen vizsgálta meg a dolgot, úgy találtatott, hogy a pataki diákok által létrehozott és a debrecenieikkel kapcsolatot tartott társaság csupán irodalmi célzatú volt és az elme jobb kiművelésére irányult. A Csokanyi nevű diák által írt irat, amit Bernáth alispán beküldött, csak egy újság másolata. Ezt a diáktársaságot a pataki kollégium rektora és professzorai mindjárt kezdetben szétoszlatták. A királyi biztos nagyobb előrelátásra intette őket, vigyázzanak, hogy ilyen társaság (aminek rossz vége lehet) a diákok között ne jöjjön létre”. DOMANOVSKY Sándor: *József nádor iratai*. I. Bp. 1925. 159—160. (Német nyelven.)

⁸ TRENCSENYI WALDAPFEL Imre: *Csokonai Vitéz Mihály válogatott művei*. = Köznevelés 1951. 7. sz. 307—308.

⁹ BORZSÁK István: *Budai Ézsaiás és klasszika filológiánk kezdetei*. Bp. 1955. 70. 1. sz. jegyzet.

A pataki kollégium történetének nevezetes eseménye a 18. század végén a magyar nyelvű oktatás bevezetése a tantárgyak döntő többségében. Az új tantervet Vay József főgondnoksága alatt vezették be 1796-ban. Vay már az 1790/92-es országgyűlésen is Teleky József mellett a magyar nyelv érvényesítésének igen kitartó harcosa volt. Ez a tanterv, majd az utána következő változtatások tükrözik azt a harcot is, amit az iskolán belül — mint az egész országban — a maradibb és haladóbb irányzat emberei folytattak egymással. Az előbbieket ragaszkodtak a latin nyelven folyó tanításhoz és a humanisztikus tárgyak túlsúlyához. Az utóbbiak a magyar tanítási nyelv érvényesítését és a reáliák növelését szerették volna elérni. A váltakozó szerencsével folytatott küzdelem a 19. század harmincas éveiben dőlt el végérvényesen.

A 19. század elején a pataki iskola életét a nyelvújítási harc is színezte és élénkítette. Már a mozgalom első éveiben is két olyan tanára volt az iskolának, akik a nyelvújítási küzdelemben aktívan részt vettek: Barczafalvi Szabó Dávid és Beregszászy Nagy Pál. Később is élénken reagáltak a nyelvújítási küzdelmekre. A tanári karon belül két „triász” küzdött Kazinczy irányja mellett, illetve ellen. Kazinczy hívei Sipos Pál, Vályi Nagy Ferenc és Kézy Mózes; ellenfelei Lácza Szabó József, Rozgonyi József és Kövy Sándor voltak. Kazinczyval az ifjúság is személyesen találkozhatott, aki tanár-barátai látogatására és az examenekre, a vizsgákra is eljött Széphalomról.¹⁰ Kazinczy és az iskola kapcsolatát jelzi, hogy könyv- és kéziratgyűjteményének egy része is Patakra került. 1806-ban „vételre meg Kazinczy Ferenc könyv- kézirat- és képes gyűjteménye 2000 Forintért . . .”¹¹ Mindezek nemcsak ébren tartották az ifjúságnak az országos események iránti érdeklődését, hanem egy kicsit az ügy részesévé is tették őket. Tevékenységük eredményének tekinthető *Poétai Gyűjtemény* címen, 1813-ban megjelentetett versgyűjteményük. Az 1807-től újra működő pataki nyomda is ösztönzőleg hatott nemcsak a tanárookra, hanem a diákokra is. Kazinczynak is több munkáját nyomták ekkor Patakon. A diákifjúságnak a *Poétai Gyűjtemény*hez hasonló kiadványa jelent meg 1826-ban a következő címmel: *Régibb és újabb részint érzékeny, részint vig, többnyire eredeti dalok gyűjteménye*. Ebbe az antológiába már a diákköltők versein kívül bevették néhány ismertebb költőnk, Kazinczy, Csokonai, Szentjóni pár versét, de néhány népdal is belekerült. A kötet 219 verset tartalmaz. Újabb kiadása 1834-ben jelent meg: *Érzékeny és vig dalok gyűjteménye*. Második, bővített kiadás. Ebben már 325 vers van. A diákság aktivizálódását bizonyítja az is, hogy 1813-ban az egyházkerület már engedélyt adott a jogászok egyesületének, a „Pánczél vármegye és királyi tábla” működésére. Ebben a diákegyesületben egy eszmei vármegye és királyi tábla keretében utánozták és gyakorolták a jogászok, a juristák az országos és vármegyei alkotmányos életet és eljövendő hivatásukkal kapcsolatos jogi eljárásokat. Ez a diákegyesület a nemzeti és hazafias öntudat erősítését is szolgálta, s ezért „amikor 1822-ben a Metternich rendeletei ellen a megye ifjúsága is opponált, 1822-ben a diákmegye gyűléseit is betiltotta a hatalom”.¹² Létrejöttét a hagyomány mindig Kövy Sándornak tulajdonította, aki annak idején az egyesület engedélyeztetése iránti kérelmet is felterjesztette. A kerületi gyűlés határozatá-

¹⁰ RÁCZ Lajos: *Kazinczy és a Sárospataki Főiskola*. Debrecen, 1931. 19—21.

¹¹ ERDÉLYI János: *Adalékok a Sárospataki Főtanoda újkori történetéhez*. Sárospatak, 1858. 18. Kézirat.

¹² GULYÁS József: *Emlékek és emlékezések*. Sárospatak, 1931. 1—7.

ből arra következtethetünk, hogy engedély nélkül, a kerület, mint egyházi főhatóság hallgatólagos tudomásulvétele mellett, már előbb is működött: „A jelentést tevő ifjúság szép egyetértése és előmenteles magafoglalkozása közönsegesen megdicsértetvén, hogy magok között a hazai törvényt tanuló ifjúság professzorok és az iskolai szék felvigyázása és utasítása mellett hasonló intézeteket tarthasson, továbbra is megengedtetik.”¹³

A Sárospataki Református Főiskolának a 19. század első felében folyó egész életét jellemzi még, merész vállalkozásokra is kész, igényes szellemét és szemléletét szimbolizálja az az erejét meghaladó nagy vállalkozása, amibe 1806-ban fogtak és az ország református lakosságát is anyagi segítségre ösztönző munkával csak 1845-ben fejeztek be: az „Új Épület”, vagy „Nagy Kollégium” felépítése, melynek déli szárnyában van a Pollack Mihály által tervezett, 1834-ben berendezett, szép klasszicista teremkönyvtár.

Az esküdt deákok magyar könyvtára

Az eddig elmondottak is mutatják, hogy az iskola diák- és tanártársadalma eleven kontaktusban élt azokkal a törekvésekkel, melyek a felvilágosodás korában, majd a reformkorban a nemzet életét előbbre vinni igyekeztek. Ez az érdeklődés és az eseményekbe való bekapcsolódás igénye még elevenebbé vált itt is a reformországgyűlések idején. Az országgyűlések menetét figyelemmel kísérték. Egy ideig a Református Egyház által az országgyűlésre kiküldött predikátor éppen a sárospataki gyülekezet lelkésze, Ferenczy József, a szobrász Ferenczy István testvéröccse volt.¹⁴ Arról is tudunk, hogy Kossuth Lajos édesanyja, Kossuth Lászlóné és a sátoraljaújhelyi református lelkész, Milotai József, akik Zemplénben Kossuth Lajos „diétai tudósításait” propagálták és terjesztését adminisztrálták,¹⁵ a pataki iskolába is eljuttatták a kézzel másolt tudósításokat, melyek a Nagykönyvtár kéziratтарыában ma is megvannak. Patakon ennek a reformkori erjedésnek és felbuzdulásnak egyik értékes gyűmölése ért be 1832. március 22-én: „Az esküdt Deákkal magyar könyvtárja” létrejöttével.

„Az esküdt Deákkal”

A protestáns kollégiumokban, megerősödésüktől, a 17. század elejétől kezdve a diákok társadalmának, a „coetus”-nak széles körű önkormányzata fejlődött ki. A tanulóifjúságnak ez a 17. és 18. században még szinte az iskola egész anyagi és szellemi életét irányító és mozgató önkormányzati szervezete Patakon még a 19. század első felében is működött, és csak a szabadságharc leverése után sorvadt el. Ennek jelentős testülete volt az esküdt deákkal. Más néven nevezték még őket primáriusoknak, s testületi üléseiket „sedes primaria”-nak, valamint jurátusoknak is. Ez a latin elnevezés a juro = esküdni igéből származott, s arra utalt, hogy felesküdték az iskola szolgálatára. Nem tévesztendő össze a juristákkal, a joghallgatókkal.

¹³ FINKEY Ferenc: *A pataki ref. jogakadémia története 1793—1923*. Sárospatak, 1944. 50. Kézirat.

¹⁴ SZABÓ Lajos: *Sárospataki Református Lelkipásztorok*. Kézirat.

¹⁵ Kossuth Lászlóné autográf levelei és „nyugtatói”, valamint Milotay József levele a Tiszáninneni Református Egyházkerület Levéltárában található Sárospatakon.

Esküdt deák az lehetett, aki akadémiai tanulmányait jelesen befejezve, sikeresen letette az ún. esküdti vizsgát. Somossy István, pataki tanár, aki valamikor maga is tagja volt az esküdt deákkarnak, a Sárospataki Népszerű Naptár 1859. és 1860. évfolyamában megjelent cikkeiben¹⁶ — melyeket Ács Gedeon, Kossuth egykori tábori lelkésze is bemásolt öreg korában „Tarisznya” címet viselő szöveggyűjteményébe¹⁷ — többek között ezt írja erről a vizsgáról:

„A Patakra hozott gyermek az elemi és a gimnáziumi pályát 8—9 év alatt bevégezőn, az akadémiába lépett. Ott ismét 7—8, néha 9 hosszú évet eltöltvén, ha magában képességet érzett, letette azon fontos vizsgát, melyet szem nem látott, fül nem hallott, t. i. az esküdti vizsgát. Kivált utóbbi időkben az egyházkerület 7—8 (papi és világi) követe jelenlétében 12 oktató mintegy 30 különböző tudományból kérdezték ki a pályavégzett ifjat, kinek mindenről, mit életében akár magán szorgalom útján, akár a közlecken tanult, számot kelle adnia. Volt rá példa, hogy a gyengébb szervezetű ifjú az 5—6 óráig tartó vizsgálat alatt összerogyott. . . ”¹⁸

Az esküdt deákkarba tehát a végzett akadémistáknak szigorú vizsgán szelektált tagjai kerülhettek be, akik néhány évig még az iskola rendelkezésére álltak. Közülük kerültek ki a gimnáziumi osztályok ún. köztanítói (preceptores) és az akadémia segédtanárai (praeses).¹⁹ A 16. században az esküdt deákok őrizték és kezelték a Kollégium könyvtárát. A 17. században is közülük választották a tanárok és az ifjúság szavazatával a könyvtárnokot, s később is, amikor már a könyvtár élén akadémiai tanár állott, csak esküdt diák lehetett alkönyvtáros. A 18. század végén és a 19. elején ők végezték az olvasó és kölcsönző szolgálatot, s a könyvtárnok javaslatai alapján az iskola előjárósága által megállapított rendezési munkálatokat is.²⁰ Az esküdt diákok közül választották az önkormányzati szerv vezetőjét, a „senior”-t, akinek gazdasági és fegyelmi ügyekben esküdttársai segítettek. Közülük került ki a „contra scriba”, az önkormányzati funkcionáriusok ellenőre.²¹ A Kollégium egyik régi, szintén jelentős testületének, az „Éneklő Kar”-nak elnökét, a „cantus Praeses”-t 1752 óta szintén az esküdtek közül választották.²² A nagy népességű iskola életének menetét, napirendjét az esküdtek hétről hétre kijelölt tagjai irányították és ellenőrizték. Különböző beosztásban végzett szolgálatukért az iskola pénztárából szerény fizetést kaptak, miután tanulmányaik végeztével néhány évet még az iskola keretében töltöttek. Ezután mentek ki jelentősebb helységekre tanítónak, segédpaprak, illetve mentek külföldi egyetemekre, ahonnan visszatérve a kollégium tanárai lettek, illetve más egyházi vagy világi szolgálatba álltak. Helyüket a deáki karban sikeres vizsgával rendelkező új tagok foglalták el. Ennek a jelentős és tekintélyes testületnek a létszáma a 18. század végén és a 19. elején 12—14 volt.²³

¹⁶ SOMOSSY István: A Sárospataki Főiskola. = Sárospataki Népszerű Naptár. 1859. évre. Szerk. Antalfi János, 82—92. — SOMOSSY István: A sárospataki tanuló legutóbbi 70 év alatti beléletének rövid vázlata. = Sárospataki Népszerű Naptár, 1860. Szerk. és kiad. ANTALFI János, 77—85. (Továbbiakban: SOMOSSY.)

¹⁷ BARANYAI Júlia: Sárospataki diákélet két évszázaddal ezelőtt. = Református Képesnaptár és Évkönyv az 1971. évre. Újvidék. (1970). 89.

¹⁸ SOMOSSY.

¹⁹ ELLEND József: A Sárospataki Főiskola egy évszázaddal ezelőtt. = Századok 1914. 597—692; 697—714.

²⁰ SZINYEI Gerzson: A Sárospataki Főiskolai Könyvtár története. Sárospatak, 1884.

²¹ SOMOSSY.

²² ORBÁN József: A sárospataki énekkar története. Sárospatak, 1882.

²³ SOMOSSY.

A könyvtár alapításának kimondása. Az alapokmány

Az eddig elmondottak alapján nem véletlen, hogy az újraeledő és erősödő politikai és kulturális mozgalmak hírére a pataki kollégiumnak ez a férfikort megért, de az ifjúsághoz korban még közel álló fiatalemberek alkotta testülete, az „esküdt deákkar” reagált először komolyan és eredményesen. Úgy látták, hogy az adott lehetőségek és körülmények között azzal használhatnak az ügynek, ha a kollégiumi könyvtár olvasóinál szélesebb réteg számára is hozzáférhető, elsősorban a legfrissebb magyar irodalmat is tartalmazó könyvtárat szerveznek, amihez 1832. március 22-én hozzá is fogtak.

Ezen a napon tartott összejövetelükön fogalmazták meg *Az esküdt Deákkar magyar könyvtárjának alapítása* címmel a könyvtár alapokmányát, amit az akkori deákkar minden tagja a következő sorrendben aláírt:

„György József, Senior — Batta Pál, Ellenőr — Orbán István, a Sidó Nyelv Segéd tanítója — Szeremlei Gábor, az A. Oskola Könyvtárörje — Kováts János (Kaposi) Felsőbb Syntaxisták Tanítója — Paksi István a Conjugisták közönséges Tanítója — Szabó László az alsóbb Syntaxisták Tanítója — Kováts János (Migléczi) a Grammatika Tanítója — Csoma Mihály, a Helveziai Vallástétel tanulásának Előülője — Semsey Josef, A mixta Classis közönséges Tanítója — Pethő István, a Görög nyelv segéd Tanítója — Pap György, az Éneklő Kar Igazgatója.”²⁴

Az alapokmányban hangsúlyozzák, hogy az ember fejlődésének, előhaladásának legfontosabb eszköze a tudományos műveltség, aminek megszerzését, terjesztését legeredményesebben minden nemzet a maga nyelvén munkálhatja. A magyar nyelv s ennek következtében a nemzeti tudományos műveltség lemaradt állapotban van: „nyelvünk még böltsőbből rebeg, nemzetünk előtt hosszú a célpálya”. Az anyanyelv fejlesztését, pallérozását az alapokmány aláírói a nemzet iránti hálából fakadó hazafias kötelességüknek is vallják. Ez készítette elhatározásukat:

„... szíves ohajtást bocsátva a fele is, hogy az értelem közönségesen magyar nyelven, különösen pedig oskolánk körében a tudományos műveltség édes anyanyelven fejlődne, mint legfőbb eszközön a tökéletesedésnek... S N Patakon 1832 Év 22 Martziusában alább iratandó esküdt Deákok köz egyezéssel elhatározánk az esküdt Deákkar könyvtárja alapítását.”²⁵

A következő években a könyvtár neve többféle alakban fordul elő: „Esküdt Deákkar könyvtára”, „Esküdt Deákkar Magyar Könyvtára”, „a T. Egyesület Könyvtára”, „Thecánk”, „Jurátusok könyvtárja”, „Esküdti Theca”. Az alapítás közvetlen célját, a könyvtár feladatát nem itt, hanem az ún. „alaptörvényekben”, a tulajdonképpeni szervezeti és működési szabályzatban tömören így fogalmazták meg: „... ezen könyvtár alapításában a cél a közvilágosság terjedése...”²⁶

Az esküdt diákok könyvtáralapítása további tevékenységre serkentett. Még abban az évben az akkor Patakon tanuló Szemere Bertalan szervezése nyomán két diákegyesület alakult. Az egyik „Sárospataki Ifjú Egyesület” néven indult, 1843-ban nevét „Szépműegylet”-re, a szabadságharc után „Önképző-

²⁴ Az Esküdt Deákkar egyesület Jegyző-könyve. 1832-dik Év 22 Mártzius. (Továbbiakban: Jegyzőkönyv). 1—2.

²⁵ Jegyzőkönyv, 1.

²⁶ Jegyzőkönyv, 3.

társulat"-ra változtatta. Ennek alapításában az esküdt diákok is tevékenykedtek.²⁷ Az ifjúság másik egyesületét szintén Szemere Bertalan kezdeményezte. Ez joghallgatókból alakult „Nándor-vármegye” néven.²⁸ Tulajdonképpen „Pánczél vármegye”, a juristák 1822-ben hatóságilag betiltott együletének a fel-támasztása volt. Az esküdt diákok könyvtáralapításának az egész ifjúságot további jó kezdeményezésekre serkentő hatására többször is hivatkoztak később. Többek között már az 1834-ben *Parthenon*. „Zsebkönyv a S. Pataki Magyar Nyelvművi Társaságtól” című kiadvány előszavában Majoros András professzor, „a Társaság egyik Elöljárója” ezt írta:

„Ez előtt két évvel, anyaoskolánk elsőbb ifjai a naponként szaporodó magyar elme-szülemények könnyebb olvashatása, s általában a honnyelv és ízlés gyarapítása tekintetéből egy kised könyvtárt alapítván, később a versenypályán nemes vetélkedésre hevülve, az egész ifjúság közül a lelkesebbeket, a szorgalmasabbakat felszólíták, hogy ezen szemléleti vagy olvasó társaságot cselekedeti vagy dolgozó társasággá átváltoztatni nyújtsanak segéd kezét . . .”

Hasonló értelemben emlékezett meg róluk Erdélyi János 1863-ban a Sárospataki Főiskolai Ifjúság Önképzőtársulata *Emlékkönyvének* előszavában: „Harminc és éve múlt, hogy a sárospataki főiskola kebelében az úgynevezett esküdt diákok olvasó együletet alapítottak, különösen magyar könyvtárt nyitván . . . Ez egylet alakulását . . . pár hónap múlva egy második egylet felállása követé, melyhez az eszmét kívülről jövő példák buzdítása mellett, a fentebbi könyvtár, vagyis a hazai irodalomnak közelebbi s alaposb ismerése adá . . .”

A könyvtár alaptörvényei. Szervezeti és működési szabályzat

A könyvtár szervezeti és működési szabályzatát „a könyvtár alaptörvényei”-t is az alapokmánnyal egyidőben állapították és fogalmazták meg. Eredetileg nyolc pontból állott, s később, a könyvtár működése folyamán csatoltak hozzá egy kilencediket.

Az első két pont, illetve néhány továbbinak egy-egy részlete arról intézkedik, hogy a könyvtár fenntartásához, működéséhez és gyarapításához szükséges költségek miként nyerjenek fedezetet. Az alaptörvények kötelezik a diákkar tagjait, hogy alapításkor fizessenek fejenként 10 Réhnes forintot „Váltó Czedulában”. A jövőre nézve az esküdt deáki vizsga letétele után minden új tagnak is kötelességévé tétetik a 10 forint befizetése. Ezen kívül az „ünnepi jótétemény”-ből is fizetnek mindig fejenként 1 forintot. Ez évente 3 forintot jelentett. Az „ünnepi jótétemény”, azaz pénzadományt azoktól az észak-magyarországi református gyülekezetektől kapták a pataki diákok, melyek 1711 után jobban bekapcsolódtak az iskola anyagi fenntartásába. Nagyobb ünnepek alkalmával az idősebb diákok az iskola legátusaiként, követeiként meglátogatták ezeket a gyülekezeteket, segítettek a lelkésznek az ünnepi istentiszteletek végzésében. Részben ennek honoráriumaként, részben az iskolát és a diákokat támogató segélyként a gyülekezetek a legátus diákoknak pénzadományt adtak. Az esküdt diákok is gyakorolták a legációs szolgálatot. Megem-

²⁷ A Sárospataki Ifjú Egyesület jegyzőkönyve, 1832—1861. Kézirat.

²⁸ SZINYEI GERZSON: *Vázlatok és képek* . . . 20.

liti még az első pont, hogy „hála és köszönet annak, aki a TM egyesületet kötelezően felül is ajándékozta”. Az ilyen jellegű ajándékot a deákkarból kikérült, volt tagoktól is elvárták.

Az „alaptörvények” legjelentősebb pontja a negyedik, mely kimondja, hogy a könyvtárt közművelődési céllal hozták létre, s az bárkinek, aki érdeklődik, rendelkezésére áll: „Mivel hogy ezen könyvtár alapításába cél a közvilágosság terjedése, a könyvek olvasása nem szoríttatik egyedül az esküdt Deákkarra, másokkal is szívesen közöltetnek azok, oskola tagjának 1-eggy Xr, idegennek 2-tő Xrért Váltó Cédulában minden napra.” Később valószínűleg az alapítás után nem sokkal, ennek a mondatnak áthúzták a következő részét: „... oskola tagjának 1-eggy Xr, idegennek . . .” Ez a pont végérvényesen úgy szólt, hogy bárkinek, tehát a diákoknak is, az esküdteken kívül, a kikölesönzött könyv után naponként 2 krajcárt kellett fizetniök.

Kezdetben egy darabig problémát okozott az a tény is, hogy az esküdt diákok barátaiknak, ismerőseiknek a városba, sőt vidékre is átadták olvasásra a könyveket. Mind a maguk fegyelmzésére, mind a könyvtár olvasói érdekében 1833. január 9-én hozták a következő határozatot, mely az „alaptörvények” kilencedik pontja lett:

„Tapasztaltatván, hogy a Jurátusok a Theca könyveit nem tsak magok részekre hordják ki, hanem azokat kezeik közül a városra, sőt a Patakon kívüli helyekre is ki szokták küldözgetni — mely visszaélésből a különben is szűk értékű Thecára kár háramlik — ennél fogva az 1833-ik eszt. Jan. 9-én tartott ülésben (melynek végzése a 10-ik lapon meg vagynak írva) meghatározatott, hogy semmiféle Jurátus Diáknak a könyvet, mellyet maga részére kivessen, másnak által adni olvasás végett nem szabad — és ha adja, minden napra fizessen mint más akárki 2,- két krajczárt. Az erre való felügyelet pedig Thecarius Úrának szivökre köttetik.”²⁹

Úgy látszik, az érdeklődés és az olvasási igény meghaladta a szerény lehetőségeket. A működési szabályzat harmadik, ötödik, hatodik és nyolcadik pontjai az esküdt diákoknak a könyvtár használatával kapcsolatos jogait és előnyeit biztosítják. Itt a tagokat „résztvényesek”-nek nevezi az „alaptörvény”. Biztosítja számukra más olvasókkal szemben egy-egy könyvvel kapcsolatban az elsőbbséget, mondván, hogy az esküdt diáknak „a Könyvtár könyveihez mást kirekesztő joga van”, sőt az iskolai szünetek idejére is vihet haza magával könyvet. Egy rendelkezés a kollégium kötelékéből, az esküdt deákkarból is kivált, volt taggal a további kapcsolatok ápolására nyújt lehetőséget. Ingyen kölcsönözhetnek s a jegyzőkönyvekbe is betekinhetnek: „Ha valamely résztvényes időben is kívánná a könyvtár állapotját ismerni, a könyvtárőr köteles akár mikor a Jegyzőkönyv utáni vizsgálat megengedni.”³⁰ Ez beleillik a pataki diákoknak jóval korábban kialakult szemléletébe és később is sokáig élő gyakorlatába, hogy tanulmányaik befejezése után is az iskolához tartozónak érezték magukat, és az „alma matert” időnként, általában a nyilvános évvégi vizsgák, az examenek alkalmával meglátogatták.

Az alapokmány és a működési szabályzat szövegezéséből is érezzük, hogy egy ügyért lelkesedő, áldozatkész fiatal emberek jószándékú összefogása és elhatározása áll az Esküdt Deákkar Magyar Könyvtára alapítása mögött. Az induláskor még nem láthatták a később jelentkező kölcsönzési és egyéb problémákat, a könyvtár működésével kapcsolatban nem rögzítettek mindent

²⁹ Jegyzőkönyv, 3.

³⁰ Jegyzőkönyv 3.

előre. Így alig esik szó a könyvtárossról, annak választásáról, munkaköréről stb. Sok felmerülő kérdést kellett menet közben, közös összejöveteleiken megoldaniok. Ezekre előre számítva a hetedik pontban így rendelkeztek: „Minden dologban mellyek a T.M. egyesület által vitatás alá vétetnek, a többség szava határoz.”

A könyvtár élete és működése

A könyvtár alapításakor nyert nevén és az akkor megszabott keretek között 1832. március 22-től 1848. június 20-ig működött. Életére és működésére vonatkozó adatokat 1845. szeptember 9-ig egy 80 lapból álló kötött kéziratok könyv tartalmaz. Az 5. lapon, ahol a feljegyzések kezdődnek, ezt olvashatjuk: „Pénzbevétel, Kiadás, meg szerzett könyvek és más elegy feljegyzések”. 1845 végétől a szabadságharcig terjedő eseményeit egy másik könyvbe írták be, ez azonban a szabadságharc vagy a Bach-korszak alatt elkallódott.

Az állomány kialakítása és gyarapítása

Az állomány kialakítására és gyarapítására nézve sem az alapokmány, sem az ún. alaptörvények nem tartalmaznak semmi konkrét elképzelést vagy utasítást. Kezdetben az volt a gyakorlat, hogy a beszerzendő könyveket a közös összejöveteleken beszéltek, vitatták és határozták meg. Ha a döntés megszületett, felhatalmazták a könyvtárost a könyvek megvásárlására. Eleinte a beszerzés leggyakoribb módja az volt, hogy a könyvtáros még ott helyben rábízta a kijelölt könyvek megvásárlását valamelyik esküdt diákra, akinek Pest, Miskolc vagy Kassa felé volt útja. Egy ilyen feljegyzést idézünk:

„Az esküdt egyesület ülést tartván el határozta a következő könyvek megszerzését: Imre J. Ur Philisophiája; Perger A Magyar és Hazája; G. Szecsenyi Hitel; Vörösmarty Zalán futása; Vörösmarty A Bujdosók; Trautmann Gazdasági Chemiája és Physiologiája. Melyeknek Pestről meghozások Tisztársunk Szabó László Urra bízott.”³¹

Csak kétszer fordult elő, hogy a deákkaron kívül álló, ismerős személyt kértek meg könyvvásárlásra, aki a fent említett városok valamelyikébe utazott. A beszerzéseket általában a diákkar tagjai, sokszor maga a könyvtáros végezték teljesen önzetlenül. Ha idegen volt a vásárló, annak költségeihez hozzájárultak: „Ezen könyveket hozó embernek Kassáról 18 Xr.” „Ezen könyveket hozónak Pestről 50 Xr.”³²

A szerzeményezés másik módja az előfizetéses könyvrendelés volt, amit szintén a diákkar határozata alapján a könyvtáros eszközölt: „Ugyanazon ülésben hatalmaztattam meg a Bélteki ház, Mulattató és Ossián czimú munkák előfizetési ároknak be fizetésére.”³³ A beszerzésnek ez a formája a későbbiek folyamán mind gyakoribbá vált. Az előfizetések nagy részét, különösen a folyóiratokét „Vass postahivatalbirtokosnál” eszközölték.

³¹ Jegyzőkönyv, 5.

³² Jegyzőkönyv, 5.

³³ Jegyzőkönyv, 6.

Az is előfordult, hogy a diákkar tagjai jártukban-keltükben olyan könyvre bukkantak, ami véleményük szerint illet állományukba és megvették. A legközelebbi ülésen aztán a diákkar együttesen döntött, átveszik-e, besorolják-e, vagy sem. Egyik ilyen eset még 1832-ből „... az esküdt Egyesület ülést tartván Szabó László és Warga János által hozott könyveket elfogadta...”³⁴

A jegyzőkönyvben megtaláljuk azoknak a könyvkereskedőknek a nevét is, akiktől vásároltak. Két pesti „könyvtáros”: Heckenast Gusztáv és Eggenberger József. Miskolcon Grosman nevű könyvkereskedőtől vettek. Bár Kassáról is többször hozattak könyvet, a kereskedő nevét nem jegyezték fel. A feljegyzések között találjuk még Burján Pál sátoraljaújhelyi könyvkereskedő nevét, valamint Angyalfi Andrásét, aki valószínűleg pataki volt.

Egy alkalommal, 1840 márciusában a könyvtáros árverésen vett meg két könyvet.³⁵ Ma már nem tudjuk megállapítani, hogy a Nagykönyvtár mellett még akkor időnként tartott könyvaukcióról, vagy valamilyen más árverésről van szó.

Az eddigiekből kitűnik, hogy különösen az első időkben az állomány kialakítását és gyarapítását kizárólag az esküdt diákok kollektívája irányította. A könyvtáros csak végrehajtotta az ilyen értelmű határozatokat. Később a mindenkori könyvtáros ezen a téren szabadabb kezet kapott.

Az állomány ajándékozás által is gyarapodott. Különösen a diákkarból kikerült, volt „tiszttársak” ajándékoztak könyvet. Kiderül azonban a feljegyzésekből, hogy ez nem volt jelentős. Az állománygyarapodásnak csupán 7,8%-át tette ki. A többihez vásárlás útján jutottak. A könyvtár állományának 833 kötetben, illetve évfolyamban levő 533 művéből, illetve folyóiratából mindössze 42 művet ajándékoztak. Kapott a könyvtár könyvet professzortól (Nyiry István), diákoktól, a diákegyesülettől, a „Nyelvmívelő Társaságtól” is. Az ajándékoztatók között szerepel Kazinczy Gábor is, mint „2-dik évű Non Togatus”, aki másodszer már a maga munkácskáját, a *Szerelem könnyei* című kötetét ajándékozza a könyvtárnak. 1842-ben, az akkor Pesten élő Erdélyi Jánostól is kaptak két füzetet. Ezt így jegyezték fel:

„Tekintetes Erdélyi János Úr kegyes ajándékából bírja az Esküdt Diákok Könyvtára a Színműtárnak 25. és 23-dik füzetét. A fent tisztelt T. Úrnak a Könyvtár iránti buzgalmaért s pártolásáért az Esküdt Diák Kar hálás köszönetét nyilvánítja.”³⁶

A könyvtár állományába került letétként 1839 novemberében a Gregárir usok³⁷ által korábban alapított, de életképtelennek bizonyult diákkönyvtárakkor még meglevő néhány kötete is. Ezt a gyarapodást így rögzíti a jegyzőkönyv:

„A 30. előbb diákok-Gregáriusok által alapított, de az utódok által alaptörvénye szerinti növekedésében megakadályoztatott könyvtárban levő könyveket, minthogy már első alapítói közül néhány tagok jelennel az esküdt diáki karban valának, ezek akarata s határozása szerint T. Balázsy István Úr nálam, mint esküdt diáki Könyvtár őrnél letette, czím szerint pedig ezeket:...”³⁸

³⁴ Jegyzőkönyv, 6.

³⁵ Jegyzőkönyv, 41.

³⁶ Jegyzőkönyv, 49.

³⁷ Gregáriusoknak nevezték a 19. század elején a Sárospataki Református Főiskolának a 30 legjobb eredményt felmutató diákját, akik az „ünnepválasztáson” az „electio”-n először választották ki azokat a gyülekezeteket, ahova nagyobb ünnepeken legátusokként prédikálni mentek, s ahonnan „ünnepi jótéteményt”, tanulmányi segílyt kaptak.

³⁸ Jegyzőkönyv, 40. p.

Ez az anyag 20 mű, illetve folyóirat 30 kötetben, illetve évfolyamban, az állomány 3,9%-a. Kiderül tehát, hogy a könyvtár állományának nem egészen 12%-át kapta, több mint 88%-át vásárolta.

Az 1832—1846 között begyűlt állomány leltárát a jegyzőkönyv utolsó levelei tartalmazzák. A bekötött könyv 3 utolsó levelét később kitepte valaki. A megmaradt levélcsonkokból megállapítható, hogy még egy levélen, vagy annak első lapján folytatódhatott a leltár, s itt szerepeltek az 1847-ben¹ és 1848-ban bekerült könyvek és folyóiratok.

Az állomány rétegződése

Az állomány gyarapításánál a diákkor mindvégig következetes volt abban, hogy csak frissen, vagy nemrég megjelent könyvet szerzeményezett. Az 1832—1846 között gyűlt állomány két könyve 1792-es, illetve 1795-ös kiadású. 47 mű jelent meg a 19. század első három évtizedében, a többi mind a könyvtár működése idején hagyta el a nyomdát.

Nevükhöz híven — magyar könyvtárnak nevezték gyűjteményüket — szinte kizárólag magyar anyagot helyeztek el benne. Három latin és három német nyelvű munkán kívül, az állományt magyar nyelvű könyvek alkották.

A könyvek, illetve folyóiratok megjelenési helye tekintetében a következő a helyzet: Pesten 254, Budán 94, Kassán 52, Kolozsváron 40, Pozsonyban 19, hely nélkül 18, Sárospatakon 14, Bécsben és Nagyenyeden 8—8, Debrecenben 6, Lipcsében 4, Marosvásárhelyen, Nagyváradon, Sopronban, Székesfehérváron 2—2, Bukarestben, Párizsban, Rozsnyón, Temesváron, Vácon, Veszprém-ben és Zágrábban 1—1 munka, illetve folyóirat jelent meg.

A könyvtár állományába viszonylag sok folyóirat került be. A könyvtár fenntartói és irányítói a reformkor jelentősebb folyóiratait anyagi lehetőségeikhez képest igyekeztek beszerezni. Az *Athenaem* megjelenésekor előfordult például, hogy a pénztárban nem lévén elég pénz, egyévi előfizetési díjat két részletben közösen adtak össze. A „Könyvek Lajstroma” azt mutatja, hogy lehetőleg minden folyóirat-évfolyamot igyekeztek megőrizni, az összegyűjtött számokat beköttették s az évfolyamokat állományba vették. A könyvtár alapítási évében, 1832-ben a Széchenyi István által indított *Jelenkort*, mellék-lapjával a *Társalkodóval* együtt kezdettől fogva egészen 1840-ig járatták. Akkor szüntették be, amikor Kossuth lapja, a *Pesti Hírlap* megindult. Ezt rendelték meg helyette. A Kassán 1825 óta megjelenő *Felsőmagyarországi Minervát* is kezdték vásárolni, de ez a könyvtár alapítását követő évben megszűnt, így csak az 1832-es évfolyam került állományba. A könyvtár indulásától kezdve előfizettek az *Aurorára*, az 1821—1837 között rendszeresen megjelenő irodalmi zsebkönyvre, ami irodalmunk akkori szervezésében játszott jelentős szerepet. Ebből néhány korábbi, a könyvtár alapítása előtti évfolyamot is sikerült megvásárolniok, s összesen kilenc kötetet „lajstromoztak” el belőle. Amikor az *Aurora* átadta helyét a Vörösmarty, Bajza és Toldy által hasonló szellemben szerkesztett *Athenaeumnak*, ezt is egészen megszűnéséig, 1843-ig járatták. Kritikai melléklapjával, a *Figyelmezővel* együtt ez is bekerült a „thecába”. A rövid életű *Fillértárra*, Magyarország első metszetekkel illusztrált, képes folyóiratára szintén „prenumeráltak”, s egy évfolyamát be is leltározták. A *Kritikai Lapokat* 1831—1836 évekből találjuk a leltárban. Járatták még a *Regélőt*, valamint megszűnéséig, 1839-ig a *Rajzolatok a Társas élet és Divat vi-*

lágából című, irodalmi anyagot is közlő újságot. A szabadságharcot megelőző években a *Pesti Hírlapra*, az *Életképekre* és a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapokra* fizettek elő. A folyóiratok előfizetését általában félévenként eszközölték. Néhány folyóirat előfizetési díja, amiben a „postaállomásnak” fizetett szállítási díj is benne foglaltatik: *Jelenkor* és *Társalkodó* 12 Rft 30 Xr. — *Athenaeum* 14 Rft 30 Xr. (a *Figyelővel* együtt 16 Rft) — *Regélő* 16 Rft 30 Xr. — *Aurora* 7 Rft 30 Xr. — *Fillértár* 10 Rft — *Pesti Hírlap* 16 Rft 30 Xr. — *Életképek* 16 Rft 30 Xr. — A postának kifizetett szállítási díj általában félévenként és folyóiratonként 2 Rft 30 Xr. volt.

Az Esküdt Deákok Magyar Könyvtára működése alatt színvonalas folyóiratanyagot tudott olvasói kezébe adni.

Ha a könyvek szakok szerinti megoszlását nézzük, a következő a helyzet: leszámítva a könyvtár állományából a mintegy 60 évfolyamnyi folyóiratot, a könyvanyag 473 mű. Az ETO főosztályai szerinti rétegződés ilyen képet mutat: 0 = Az általános jellegű művekből, évkönyvekből, különböző testületi kiadványokból 19 művet említ a „Lajstrom”, ami az állomány 4%-a. — 1 = A filozófia területéről begyűjtött könyvek filozófiatörténeti, etikai és lélektani munkák voltak, összesen 15 db, 3,2%. — 2 = Ugyancsak 15 művel szerepel a kettes főosztály. Ezek dogmatikai, egyháztörténeti művek és néhány prédikációs kötet, szintén 3,2%. — 3 = A társadalomtudományi munkák közül főleg politikai, közgazdasági, jogtudományi és néhány pedagógiai könyvet, összesen 49 művet őrzött a könyvtár, 10,4%. — 5 = Természettudományos munka 10 db volt. Matematikai, fizikai és biológiai művek, 2,1%. — 6 = Az alkalmazott tudományokat képviselte a legkevesebb, 9 db orvostudományi, technikai és mezőgazdasági munka, 1,9%. — 7 = A művészetekkel foglalkozó művek száma 10, 2,1%. — 8 = Nyelvtudományi, irodalomelméleti és szépirodalmi művek alkották több mint a felét az állománynak: 271 mű, a könyvtár 57,3%-a. A szépirodalmi anyagban idegen szerzők magyar nyelvű fordításai is szép számmal fordulnak elő. Főleg Shakespeare, Goethe, Molière, La Fontaine, Kotzebue. A kor jelentősebb magyar szerzői közül a következők munkáival találkozunk: Kisfaludy Sándor, Kisfaludy Károly, Vörösmarty Mihály, Bajza József, Fáy András, Döbrentei Gábor, Kiss János, Csokonai Vitéz Mihály, Czuczor Gergely, Kazinczy Ferenc, Vajda Péter, Jósika Miklós, Szigligeti Ede, Nagy Ignác, Czákó Zsigmond, Obornyik Károly. A szépirodalmi anyag jelentős részét teszik a belföldi és külföldi színművek. — 9 = Végül földrajzi és történelmi munkák is jelentős arányban kerültek be az állományba. Köztük sok útleírás és életrajz található, 75 mű, 15,8%.

Ez az áttekintés azt mutatja, hogy a nyelvészeti és irodalmi művek mellett a földrajzi, történelmi és társadalomtudományi munkák alkották az állomány zömét. Ennek az aránynak a kialakulásában az olvasók igényének figyelembevétele mellett nyilván szerepet játszott a kor könyvkiadása, a beszerzési lehetőségek, valamint az esküdt diákoknak könyvtáruk hivatásával és funkciójával kapcsolatos koncepciója is.

A könyvtár vezetése és a könyvtárosok

Már a szerzeményezéssel kapcsolatban említettük, hogy ezt a diákkar egésze, közös összejöveteleiken hozott határozataival irányította. A jegyzőkönyvekből az is kiderül, hogy a könyvtár minden dolgában és működésének minden

területén ez a „testületi vezetés” érvényesült. A könyvtár ügyeit intéző „közüléseket” a testület feje, a senior vagy a contra scriba, az ellenőr hívta össze a könyvtáros javaslatára. 1842-től kezdve előfordult, hogy sürgős esetben a hetenként fegyelmi ügyek s más problémák elintézésére tartott összejöveteleiken könyvtári ügyben is hoztak határozatot.³⁹

A könyvtár ügyeit intéző összejöveteleik szigorúan zártkörűek voltak. Nagyon ritkán hívtak meg „idegent”. A könyvtár működése alatt kétszer fordult elő, hogy a diákkarba nem tartozó személyt azzal tiszteltek meg, hogy ülésükre meghívták és a jegyzőkönyvet is aláírta: 1841. február 13-án Kőrösi János mint „hívatott” és 1845. szeptember 16-án Tompa Mihály mint „meghívott” írta alá a jegyzőkönyvet.

A könyvtár működésébe, irányításába nem szóltak bele sem a professzorok, sem az iskola egyházi vagy világi előljárói. A diákkarnak ezen a téren tanúsított szigorú exkluzivitására jellemző az az eset, amikor 1845-ben az egyik pataki polgár, Láczy József „részvényesként” szeretett volna a könyvtárt fenntartó testülethez csatlakozni:

„... jurátusok könyvtárörje által jelentetvén, hogy Tek. Láczy József úr által fel-szólítottatott, lennének-é szívesek őt a Jurátus urak olvasótag képpen társaságukba fogadni, s a tisztelt úr kedvező siker reményében a jurátusok által vinni szokott teher kész elvállalása mellett 3 általunk nem hordatott lapok velünk közlését előlegesen megígérni kegyeskedett. Ezen jelentés nyomán határozottatott: Az esküdt diákkar Tek. Láczy József urat mint részvényes olvasó tagot szívesen fogadja körébe azon óvással és kikötéssel mindazonáltal, hogy a tisztelt úr azon jogán kívül, mely a theca könyveinek a vele tudatandó helyes arányban leendő olvashatásába fog határozódni, minden más esküdt diákkarral közös jogokról mondjon le, s a theca ügyeinek intézésében s igazgatásában magának sem most, sem a jövőben legkisebb igényt ne formáljon.”⁴⁰

A közülések határozatainak végrehajtója a könyvtáros, a „könyvtárör”, vagy „thecarius” volt. Feladatáról, munkaköréről, választásáról sem az alapokmányban, sem az alaptörvényekben nem találunk rendelkezést. Kiderül azonban a jegyzőkönyvekből, hogy a könyvtárost, aki egyébként az ülések jegyzőkönyvét vezette és ellátta a pénztárosi teendőket is, a deákkar mindig a saját kebeléből választotta. Általában közmegegyezéssel, de előfordult, hogy csak szótöbbséggel. A választások is jegyzőkönyvbe kerültek, az elsőt, Warga Jánosét kivéve. Az ő lemondása és a második könyvtáros választása így örökített meg: „Összegyűlvén az Esküdt Deákkar, könyvtárnok és jegyző tisztársunk Warga János úr jelenté, hogy eddig viselt hivatalát le akarná tenni, mely is elfogadtatván, közmegegyezéssel a könyvtárnoki hivatalra elválasztaték Kováts János tisztársunk.”⁴¹ 1838. február 9-én: „Közmegegyedéssel folytatott könyvtáróri hivatalát magasb s dicsőbb pályára lett elválasztása által bevégezvén, hálaköszönetünk nyilvánításával Tiszt. Hallgató István urat további felelet terhe alól felmentettük, s helyébe Tiszteletes Miskolczy György urat Tisztársunkat jeleltük, kit hivatalába ünnepélyesen be is igtattunk.”⁴² Végül egy szótöbbséggel történt választás, 1844. szeptember 16-án: „Dicséretes szorgalommal folytatott és közmegegyedéssel végzett könyvtáróri hi-

³⁹ Protocollum Sedes Primariorum inceptum Anno Scholastico 1820/1 Kézirat a Tiszáninnyi Református Egyházkerület Levéltárában.

⁴⁰ Jegyzőkönyv, 63—64.

⁴¹ Jegyzőkönyv, 8.

⁴² Jegyzőkönyv, 33.

vatalát letévén, tisztt. Anti János úr, helyébe általános többséggel tisztt. Terhes Lajos választatott és hivatalába beigtattatott.”⁴³

A könyvtárosi tiszttet a megválasztottak, különösen az első időkben, viszonylag rövid ideig viselték. A legrövidebb ciklus a Kanócz Andrásé, 3 hónap, a leghosszabb Mecsei Mihályé, 2 év volt. A 13 és fél év alatt cserélődő 86 esküdt diákból 16-an voltak könyvtárosok úgy, hogy egyiküket két alkalommal választották meg. Így követték egymást:

1832 március 22-től Wurga János 1832 szeptember 7-ig; Kovács János 1833 január 9-ig; Csoma Mihály 1833 június 15-ig; Pethó István 1834 január 17-ig; Csoma Mihály 1833 június 15-ig; Pethó István 1834 január 17-ig; Csoma Mihály 1834 május 2-ig; Baktsi László 1835 április 4-ig; Kanócz András 1835 július 17-ig; Somodi Ferenc 1836 február 14-ig; Tarjányi János 1836 október 11-ig; Hallgató István 1838 február 9-ig; Miskolzi György 1839 február 16-ig; Mecsei Mihály 1841-ig; Rác Endre 1843 július 6-ig; Anti János 1844 szeptember 16-ig; Terhes Lajos 1845 szeptember 9-ig.

Ekkor választották meg Orbán Józsefet, de ezzel meg is szakadnak a feljegyzések. Azt már nem tudjuk, ő meddig működött, s ki jött utána. A szábadsgarcig feltételezésünk szerint legalább még ketten viselték a könyvtárosi tiszttet.

A könyvanyag feldolgozása

A szerzeményezett könyveket a könyvtáros dolgozta fel. Az állománybavétel úgy történt, hogy a könyvek címlapjának vagy előzéklapjának rektóján kézírással, tintával beírta a possessor nevét, a beérkezés dátumát, amit aláírásával hitelesített. Sikerült felkutatni a régi esküdt deákkari könyvtár néhány meglévő példányát, s ezeken ilyen bejegyzések olvashatók: „A Spataki esküdt Diákkar Magyar Könyvtáré. Jegyzette Spatakon November hó alkonyán 1838. Miskolci György könyvtárór.” — „Az esküdt diákkar Magyar Könyvtáré. Jegyzette S. Patak 1839 Máj. 27. Mecsei Mihály Könyvtárór.” „Az esküdt diákok magy. könyvtáré. Jegyzette S. Patakon 1846 Jan. 4. Orbán József r. könyvtárór”.

A feldolgozás további lépéseként következett a rövid címleírás, amit a könyvtáros „Az Esküdt Deákok Könyvtárában található Könyvek Lajstromá”-ba írt be. Ezt a jegyzőkönyv utolsó 13 lapján vezették. A „Lajstrom” a következő rubrikákat tartalmazta: 1. „Sorszám”; a sorszámozás végig folytatólagosan haladt, a többkötetes műveket, vagy egy sorozat egyszerre érkező több darabját egy sorszám alatt írták be. 2. „A könyvek lajstroma” a második rubrika címe, s ide került a mű szerzője és címe, illetve folyóiratoknál ezek neve és szerkesztője vagy kiadója. Sokszor írták előre a könyv címét és utána a szerző nevét. 3. A harmadik rovat a „Darabszám” feliratot viselte. Ide került a kötetek száma. 4. A kettéosztott negyedik rovatba került „A könyvek kiadásának Helye és esztendeje”.

Ez a „Lajstrom” nemcsak szerzeményezési naplója, hanem törzskönyve, sőt füzetkatalógusa is volt a könyvtárnak. Nincs nyoma annak, hogy esetleg másolatot készítettek volna róla az olvasók részére. Viszont találunk feljegyzést a könyvanyag bizonyos szakrendbe sorolásáról: „1836 május 11-dikén Közülés tartatván Könyvtárunk érdekeire nézve határozatott: 1. A Könyvtár

⁴³ Jegyzőkönyv, 61.

tudomány-rendszeres elosztályozása felolvasatott és némi módosításokkal helyben hagyatott.”⁴⁴ Valószínű, hogy ezt a tervezetet az akkori könyvtáros, Tarjányi János készítette el, s a diákkor módosított valamit rajta. Bármennyire érdekes és értékes lenne ma számunkra ez az akkor nyilván írásba foglalt „tudomány-rendszeres elosztályozás”, sajnos, nem írták be a jegyzőkönyvbe, s a fogalmazvány se maradt fenn. A könyvtárnak előkerült néhány darabján azonban még megtalálhatók ennek az „elosztályozásnak” egykori jelzetei is. A „Lajstrom”-ban 447. szám alatt leírt Külföldi Játékszín 18. kötete címlapján ebből az időből ezt a felírást találjuk: „Színművek 52. sz. Tóth Lőrincz: Olympia. Drámai pályavirágok című, a „Lajstrom” 378. számú könyvének címlapján: „Színművek 29. sz.” Az 1842-es újabb rendezésről egészen rövid feljegyzés tanúskodik: „... az esküdt diákok könyvtárát újabban rendezni határozták s azonnal el is kezdték.”⁴⁵

A könyvtár- és olvasószoba

Egyelőre nincs nyoma annak, hogy induláskor és az első években melyik épület adott szállást a könyvtárnak. A korábbi feljegyzésekből annyi állapítható meg, hogy a könyvtár és olvasóterem céljára egy helyiség szolgált. Az 1836 május 11-én hozott határozat „az Egyesület az Olvasó s Könyvtár szobában levő hajdani elavult asztal kiigazítását is helyben hagyta”.⁴⁶ Az iskola épületeinek állagát ellenőrző és felmérő bizottság jegyzőkönyvébe 1846 októberében ezt jegyezték be: „Új épület . . . Középsor nyugoti rész . . . 5-ik szoba Esküdti Theca szobájában semmi hiba.”⁴⁷ A felmérés a szobák lakóit is felsorolja, s itt a szoba lakója „T. Mészáros József esküdt” volt. Minden bizonnyal könyvtárunk tizenhetedik könyvtárosa. Valószínűleg ebből az időből származik az a későbbi gyakorlat, hogy az Ifjúsági Könyvtár — ebbe olvadt bele a 19. század második felében könyvtárunk állománya — könyvtárosai a könyvtár szobájában laktak. Az utóbbi idézet szerint 1846-ban, esetleg korábban is, az Új épület vagy Nagy Kollégium Fő utcai, ma Rákóczi utcai frontjának első emeletén, akkor 5-ös sorszámmal jelölt szobában helyezték el a könyvtár könyveit, s itt lakott a könyvtáros is. A kézirat ugyanis a földszintet „Alsósor”-nak, az első emeletet „Középsor”-nak, a másodikat „Felső-sor”-nak nevezi. Bár a helyiséget „Olvasó s Könyvtár szobá”-nak említik, olvasás céljára valószínűleg csak az esküdt diákok használták időnként, mások csupán a kölcsönzés idején fordultak meg benne.

A könyvek tárolására ebben a helyiségben állott egy nagyobb, kulccsal zárható szekrény, amibe előbb a „Lajstrom” sorszámainak megfelelő sorrendben, később a megállapított szakrendben helyezték el és őrizték a könyvtárosok az állományt. A könyvtár alapításakor egy kisebb szekrény, vagy pole szolgált erre a célra, amiről nem szólnak az írások. Az említett nagyobb szekrényt 1836-ban vásárolták: „Februárius 16-án Egy Lagirozott s Fenyőfából készült könyvtartóért fizettetett 34 Rft.”⁴⁸ Még ebben az évben „a Könyvtheca

⁴⁴ Jegyzőkönyv, 23.

⁴⁵ Protocollum Sedis Primariorum. . .

⁴⁶ Jegyzőkönyv, 24.

⁴⁷ A Főiskolában levő szobák rendes jegyzőkönyve. 1841-ik évtől kezdve. Kézirat a Tiszáninnen Református Egyházkerület levéltárában.

⁴⁸ Jegyzőkönyv, 19.

megigazíttatására s egy polccal való meg bővítésére a Könyvtárőr meghatalmaztatik.”⁴⁹ Két nap múlva: „A Könyv-theca megigazításáért fizettem az asztalosnak 2 Vcz. Ft.”⁵⁰ A könyvtár berendezéséhez tartozott még a korábban már említett asztal. Úgy látszik, a zárható szekrény és szoba, valamint az ott lakó könyvtáros biztonságos őrizetet jelentett, mert kiderül, hogy az őrizet hiányossága miatt egy könyv sem kallódott el. Az állományban jelentősebb károsodás csak a szabadságharcot követő zavaros évben történt, amikor jóformán senki sem őrizte.

A kölcsönzés és az olvasók

A kölcsönzésről a könyvtárosok kiviteli naplót vezettek, amiben a kivitt könyvek és az olvasók mellett a kölcsönzési díjakat is nyilvántartották. Sajnos, ez a napló eddig nem került elő. Meglétét említik azok a feljegyzések, melyeket könyvtárosváltozás alkalmával készítettek. A távozó könyvtáros utódjának átadva a pénztárt is, a könyvek olvasásáért begyűlt krajcárokat ilyenkor egy összegben könyvelték el. A kölcsönzési naplót is „jegyzőkönyv” néven említik s így hivatkoznak rá: „A könyvek olvasásából begyűlt a Jegyzőkönyv 57-dik lapja szerint . . .” vagy „Könyvek olvasásából begyűlt Jegyzőkönyv 65 lapja szerint.”⁵² Az első években egy-egy könyvért naponta 2 Xr-t szedtek be. Ezt az összeget 5 Xr-ra emelték 1836. május 11-i ülésük 2. sz. határozatával: „Előadván a könyvtárőr, a . . . kiadni szokott könyveknek szemlátomást való elrontását, közakarattal elhatározottat, hogy ezután, az eddig naponként darabok v. kötetektől fizetni szokott 2 Xr, ezüstben fizettesék, 5 Xr. t. i. minden kötetért napjában . . .”⁵³ Másfél év múlva a régi összegre szállították le a kölcsönzési díjat. Később még egyszer emeltek, de ezt már úgy, hogy csak a népszerűbb, keresettebb művekért kellett többet fizetni. 1842. szeptember 26:

„Némely olvasás végett gyakrabban kihordatni szokott könyvek napi díjja ezután 6 V. Cz. Xr. lesz; s ezen ár mellett kiadandóknak jelentettek: Jósika regénvei, Almanachok, Emlények, Kuthi novellái, Bélteky ház, Vörösmati Mihál prózai munkái, Arvízkönyvek, Szemere utazása, Regélők, Klio, Balítéletek, Bölöni Farkas utazása s Tárcsai Bende, — e határozat két célből, jelesen: hogy az olvasók a kivitt könyvet hamarabb elolvasni igyekezzenek, s az több kézen foroghasson, és a gyakori kézben forgás által a könyvek kötésében esett károk megtéríttessenek, törtévé, ily könyvek ezután is időnként lesznek kijelölendők, s a többiek napidíja a rendes 2 V. cz. Xr. leszen.”⁵⁴

1845. szeptember 9-ig olvasási díjából összesen 620 Rft 55 Xr. gyűlt össze. A forintot 60 Xr-ával számolva, másfél évig az 5 Xr-os díjakat is figyelembe véve, ez az összeg 17,850 könyv/napot jelent.

A kiviteli napló eltűnése miatt nem tudjuk pontosan megállapítani, kik is olvasták valóban a könyvtár könyveit. Az utalások alapján csak következtetni tudunk erre. Természetesen a könyvtár fenntartói elsősorban, hiszen ehhez „mást kirekesztő” joguk volt. Az olvasók zöme bizonyára az iskolához tar-

⁴⁹ Jegyzőkönyv, 24.

⁵⁰ Jegyzőkönyv, 24.

⁵¹ Jegyzőkönyv, 22. és 30.

⁵² Jegyzőkönyv, 27. és 32.

⁵³ Jegyzőkönyv 23—24.

⁵⁴ Protocollum Sedis Primariorum. . .

tozó tanárok és diákok közül került ki. Arra is történik utalás, hogy pataki polgárok is olvastak a könyvtárból. Egyikük a fenntartók testületébe is kérte felvételét.⁵⁵ Az esküdtek könyvtára megszűnése után alakult Pataki Ifjak Könyvtárát, majd az Akadémiai Ifjúság Könyvtárát is mindig használták a város polgárai. Szinyey Gerzson is azt állítja egyik tanulmányában, hogy „a könyvtár könyveit használták a városiak és az akadémiai ifjúság is.”⁵⁶ A Patakról elkerült, a közeli és távolabbi vidéken élő és működő, korábban az esküdt diákok társaságába tartozó tanítók és lelkészek olvasták még a könyvtár könyveit, akik továbbra is tagjai maradtak. Rajtuk kívül még azok a vidékiek tartoztak a könyvtár olvasói közé, akiknek volt valamiféle kapcsolatuk az iskolával, vagy benne tanultak, esetleg gyermekük vagy rokonuk diákoskodott vagy tanárkodott benne. A vidéki olvasók részére a könyvtárosok az iskolai szünetre hazamenő, vagy az iskola legátusaként a gyülekezetbe kimenő diákokkal küldték ki a könyveket, akik aztán vissza is hozták azokat.

A kis könyvtár működésével kapcsolatos minden munkát a könyvtárosok végezték. Ezért semmi anyagi honoráriumot nem kaptak. Egyetlen kedvezményükről emlékezik meg az egyik kézirat, hogy a frissen érkezett folyóiratokat egy napig tarthatták maguknál, míg társaik csak fél napig.⁵⁷ Egyebekben csak a munka, s 1836-tól még az anyagi felelősség volt a könyvtárosé. Ekkor mondták ki: „Az által vett könyvekről szoros számadás és felelet terhe a Könyvtárörököt egyenesen fogja kötelezni — azzal a megjegyzéssel, hogy az elveszett könyveket minden másokra való hivatkozás nélkül tartoznak megvenni.”⁵⁸

* * *

Az 1845 utáni feljegyzések elkallódván, a könyvtár utolsó háromévi működéséről nincs adatunk. Tudjuk, hogy ebben az időben a Kollégium önképzőkör-szerű irodalmi társaságának, s Sárospataki Ifjúegyesületnek, későbbi nevén Szépműegyletnek is volt könyvtára. 1848 elején a Kollégium egész társadalmára kiterjedő egyesület alapításának a gondolata és terve vetődött fel, aminek alapokmányát és részletes működési szabályzatát el is készítették 1848. június 20-án. Ebből kiderült, hogy az akkori esküdt diákkar tagjainak beleegyezésével a két könyvtárt egyesítették volna az egyesület keretében. Ennek gyakorlati kivitelezésére a szabadságharc és az önkényuralom első éveitől nem került sor. Ez alatt az idő alatt mindkét könyvtárat igen komoly veszteségek érték. 1851. március 25-én egyesítették ténylegesen a két könyvtár állományát. Az 1848-as alapszabályzat figyelembevételével szervezték újjá és indították be ennek a könyvtárnak működését „Sárospataki Ifjak Könyvtára” néven.

⁵⁵ Jegyzőkönyv, 63—64.

⁵⁶ SZINYEI Gerzson: *Vázlatok és képek...*

⁵⁷ Protocollum Sedes Primariorum...

⁵⁸ Jegyzőkönyv, 26.

MIHÁLY SZENTIMREI

Une bibliothèque publique de civilisation à Sárospatak à l'âge des réformes

Dans notre pays, durant les décennies précédant la guerre de 1848, les mouvements d'indépendance nationale et les efforts culturels, commencés au siècle précédent et arrêtés par la liquidation du mouvement jacobin, ont pris un essor nouveau. L'un des résultats de ce processus était, entre autres, la bibliothèque publique de civilisation fondée par les vice-professeurs, les étudiants jurés du Collège Réformé de Sárospatak. La présente étude cherche à récapituler l'histoire et l'activité de cette bibliothèque entre 1831 et 1848.

Le but des fondateurs était de répandre la civilisation en langue hongroise, en initiant à la lecture des livres et revues parus en langue hongroise une couche plus large des lecteurs que celle de la bibliothèque scientifique de l'école. La bibliothèque, dirigée jusqu'à la fin par un corps, embrassait, en 1833 volumes, 533 ouvrages ou revues, pour la plupart appartenant aux belles lettres, à la théorie littéraire, à la linguistique, à l'histoire et à la géographie descriptive. Outre cela, il y avait des ouvrages de science sociale et de philosophie aussi.

Outre les fondateurs et les entreteneurs de la bibliothèque, les lecteurs de la bibliothèque étaient: les professeurs et les élèves de l'école de Sárospatak, les habitants de la ville, les instituteurs et les pasteurs vivant dans les provinces voisines ou lointaines et des individus ayant un rapport quelconque avec l'école. Pour les provinciaux, c'étaient les étudiants qui ont apporté les livres de la bibliothèque et qui les ont rapportés.

Les lecteurs devaient payer une taxe de prêt, remboursée et enregistrée par le bibliothécaire, élu par le corps entreteneur toujours de parmi ses membres. Le bibliothécaire accomplissait son travail sans rémunération.

Les frais de la bibliothèque ont été couverts, outre la contribution généreuse de corps entreteneur, par les taxes de prêt, par une rentrée provenant d'une entreprise de publication des manuels scolaires et par les dons de ceux qui patronnaient la bibliothèque.

Après la guerre d'indépendance, la bibliothèque des étudiants jurés, unie avec une autre bibliothèque, a continué son activité sous le nom de Bibliothèque des Jeunes de Sárospatak.